

ONDERZOEK ONPARTIJDIGHEID VRT – STAKEHOLDERSBEVRAGING (VUB - SMIT) SAMENVATTING

De VRT wenste na te gaan in welke mate de organisatie en haar aanbod door de samenleving als onpartijdig worden beschouwd, welke elementen hierin als pijnpunten en welke als positief worden ervaren. De VRT wenst dit te onderzoeken aan de hand van een reeks kwalitatieve expertinterviews. Het onderzoek kadert in een breder traject rond onpartijdigheid. De studie werd uitgevoerd door iMinds-SMIT (Vrije Universiteit Brussel).

Het onderzoek omvat een bevraging van 30 politieke, levensbeschouwelijke, socioculturele en sociaal-economische spelers. De interviews werden uitgevoerd tussen 20 november en 13 februari. Drie journalistieke spelers en vier opiniemakers werden ook betrokken in een expertpanel, waar de discussie rond onpartijdigheid werd gekaderd en bevindingen werden teruggekoppeld.

Contextualisering van onpartijdigheid in onderzoek en omroeppraktijk

- Onpartijdigheid is een concept dat uiteraard verbonden is en overlapt met andere omroepaspecten. Het engagement van de maatschappelijke opdracht is er één van, framing en representatie van bepaalde doelgroepen een ander. Het bereiken van onpartijdigheid hangt samen met de volledige werking van nieuwsredacties en berichtgeving.
- De waarde van onpartijdigheid kent zijn oorsprong in het omroepmonopolie, waar de publieke omroep als enige verschaffer van informatie bijzonder onpartijdig diende te zijn. Ook na afschaffing van het publieke omroepmonopolie bleef het een kernwaarde van publieke omroepen. Het waken erover wordt toegelaten aan diverse instanties. Regels omtrent onpartijdigheid zitten zowel in de meer generieke mediawetgeving vervat, als in de specifieke opdrachtsbepalingen van omroepen.
- Publieke omroepen kennen een incidentrijk parcours als het gaat over onpartijdigheid. Er zijn in het verleden zeker voorbeelden van een gebrek aan onpartijdigheid te vinden en dit geldt voor vele publieke omroepen in Europa. Daarnaast is er ook een hardnekkige perceptie (los van feitelijkheden as such) dat publieke omroepen gebiased zouden zijn. Die perceptie hangt vaak samen met het belang dat gehecht wordt aan de politieke (on)afhankelijkheid van publieke omroepen. Kritische stemmen vrezen dan weer dat een te grote klemtoon op onpartijdigheid zal leiden (/heeft geleid) tot een inperking van de journalistieke vrijheden en mogelijkheid om kritisch te zijn tegenover spelers.
- Ondanks het grote belang dat aan onpartijdigheid van de publieke omroep wordt gehecht is systematisch longitudinaal onderzoek vaak niet aanwezig. Onpartijdigheid laat zich overigens moeilijk vatten in één type onderzoek. Zo zegt, bijvoorbeeld, het meten van de tijd die geschonken wordt aan een bepaalde ‘stem’, in wezen niets over de toon en teneur van een item, of de contextualisering/duiding die erbij gegeven wordt.
- Bestaand onderzoek naar onpartijdigheid toont alleszins geen eenzijdige bias, niet richting meer links-ideologische strekkingen en niet richting eerder rechtsideologische strekkingen. Dit onderzoek beperkte zich overigens niet tot opinies van stakeholders over puur partijpolitieke berichtgeving, maar strekt zich ook uit naar sociaal-economische en socioculturele thema’s, levensbeschouwing en diversiteit.
- Onpartijdigheid wordt in de literatuur en omroepwetgeving gedefinieerd als het aan bod laten komen van de verschillende stemmen in de samenleving, maar ook als het contextualiseren van verschillende stemmen. Dat betekent ook dat die stemmen afwijkend kunnen zijn van de zogenaamde ‘maatschappelijke consensus’.
- Regelgeving inzake onpartijdigheid en de publieke omroep houdt ook rekening met verschillen in de aard van het programma (nieuws tegenover duiding) en onpartijdigheid binnen één bericht of in de totale programmering van een omroep. Een belangrijk aspect is het opvolgen van onpartijdigheid, door het kunnen bijsturen van bestaande regels en het kunnen evalueren van de naleving van onpartijdigheid.

Opzet van de bevraging

- De contextualisering in de communicatiewetenschappelijke literatuur van onpartijdigheid en de synthesesnota die de VRT opstelde in het kader van de discussie rond onpartijdigheid, vormden de basis voor deze bevraging.
- Vragen gingen daarbij concreet in op: (1) een omschrijving en afbakening van het begrip ‘onpartijdigheid’; (2) een evaluatie van de VRT als (on)partijdige speler, problemen en pijnpunten voor onpartijdigheid en evoluties in de perceptie over de VRT en onpartijdigheid; (3) afdekking van meningen binnen het journalistieke en bredere aanbod van de VRT, de mate waarin bepaalde meningen onder- of overbelicht worden en de vraag of VRT de stem van de publieke opinie, dan wel die van bepaalde elites, weergeeft; (4) het omgaan met afwijkende of extreme meningen; (5) de ruimte en invulling van contextualisering van meningen; (6) de vertaling naar journalistieke deontologie, communicatie vanuit de VRT en regels omtrent onpartijdigheid.
- De bevraging omvatte een aantal algemene vragen over aspecten van onpartijdigheid, en specifieke deelvragen geclusterd rond sociaal-economische thema’s en levensbeschouwing, identiteit en diversiteit. De bevraging beperkte zich niet tot nieuws en duiding alleen, al verwijzen de meeste aspecten en kanttekeningen wel naar nieuwsberichtgeving. De bevraging beperkte zich niet tot televisie, maar ging ook in op radio en online berichtgeving van de VRT.
- Tot slot beperken de vaststellingen uit dit onderzoek zich niet tot de VRT, noch tot Vlaanderen. Onpartijdigheid vormt echter een aspect dat blijvende systematische opvolging noodzaakt, zeker als onderdeel van een slagvaardige legitieme publieke omroep. Spelers beschouwden dit onderzoek als een erg nuttige en nodige oefening, ook naar de toekomst toe.
- We wijzen ten slotte nog op de onafhankelijkheid die vanuit de opdrachtgever gewaarborgd werd tijdens dit onderzoek. De VRT en VRT Raad van Bestuur onthielden zich ten allen tijde van inhoudelijke inmenging. De eindbeslissing in de keuze van stakeholders, thema’s en vragen berust bij de onderzoekers.

Onpartijdigheid als veelzijdig en complex begrip

- Stakeholders onderkennen allen het belang van onpartijdigheid. Velen wezen er wel op dat volledige onpartijdigheid quasi onhaalbaar is, ook al is het iets dat de VRT moet nastreven. Belangrijk is vooral dat de VRT zich bewust is van zijn rol als onpartijdige speler, dat volledige onpartijdigheid niet bestaat en dat ze daar een constante zorg voor moeten dragen.
- Onpartijdigheid is cruciaal voor een publieke omroep. Spelers vinden hier dat de VRT, veel meer dan particuliere omroepen en kranten, onpartijdigheid hoog in het vaandel moeten dragen. Het speciale statuut van een publieke omroep betekent ook dat je als samenleving meer mag verwachten van een publieke omroep, en je als samenleving ook strenger mag zijn voor een publieke omroep inzake onpartijdigheid. Respondenten erkennen wel de context waarin de VRT opereert, de moeilijkheid om zich als onpartijdige speler op te stellen, en de context en beperkingen waarmee de VRT, zowel als de journalisten ervan, te maken hebben.
- Respondenten vonden het vaak niet eenvoudig om na te denken over onpartijdigheid, te meer omdat de discussie over onpartijdigheid zoveel raakvlakken vertoont met andere aspecten van de VRT-(nieuws)berichtgeving.
- De meeste respondenten maakten steevast een onderscheid tussen onpartijdigheid op het vlak van nieuws en duiding, waar dit prioritair is, en onpartijdigheid in bredere programma’s zoals amusementprogramma’s. Voor de journaals en nieuwsberichtgeving was men duidelijk over hoe prioritair onpartijdigheid daar is. Onpartijdigheid in nieuwsberichtgeving is prioritair, maar er moet ook over evenwicht gewaakt worden in de bredere programmering. Infotainmentprogramma’s laten bijvoorbeeld ook vaak mensen aan het woord of belichten items waar onpartijdigheid kan spelen en waar de ruimte om bepaalde visies of stemmen te contextualiseren vaak moeilijker is.
- De mate waarin de VRT zich al dan niet onpartijdig gedraagt, hangt samen met diverse trends binnen de VRT-berichtgeving en journalistieke praktijk: formattering; stijl en toon van nieuwsprogramma’s, duiding en bredere genres als infotainment en amusement; de invulling en spreiding van de totale mix aan nieuwsberichtgeving binnen het VRT-aanbod; de omstandigheden waarin journalisten werken binnen

redacties en de ruimte die ze krijgen; expertise van journalisten en redacties en de onafhankelijkheid van redacties t.o.v. politiek en commerciële invloeden.

- Bevraagden zien volgende voorwaarden als onderdeel van een opdracht betreffende onpartijdigheid: (1) het betrekken van zoveel mogelijk stemmen in de samenleving, ook afwijkende; (2) het niet noodzakelijk op dezelfde hoogte plaatsen van alle meningen, maar dit wel baseren op feiten en weloverwogen journalistieke keuzes; (3) het belang van contextualiseren van meningen en visies; (4) het kritisch en deskundig opstellen van journalistieke redacties ten opzichte van alle stemmen die aan bod komen.

De VRT als onpartijdige speler?

- Spelers vinden over het algemeen dat de VRT nastreeft onpartijdig te zijn. Op basis van deze bevraging kan geen sluitend bewijs vastgesteld worden van een scheeftekening in de berichtgeving naar links of rechts, of een systematische bevoordeling van bepaalde meningen tegenover andere. Hoewel sommige respondenten VRT niet altijd onpartijdig vonden, valt het enerzijds op dat een groot deel van de respondenten vindt dat de publieke omroep hier toch wel hoge standaarden nastreeft en anderzijds dat diegenen die minder overtuigd zijn op dit vlak niet per se aan één kant van de politieke, sociaal-economische of andere maatschappelijke breuklijnen te situeren zijn.
- Een beperkt aantal spelers aan de rechterzijde, geeft aan dat de VRT gevoeliger is voor linkse stemmen en thema's en ziet dit ook terugkomen in het onderbelichten van een aantal thema's. Die respondenten merken op dat het wereldbeeld, de afkomst en interesses van journalisten over het algemeen aansluiten bij de jonge, blanke, stedelijke, progressievere middenklasse, wat op zich een (zelfs onbedoelde) vertekening zou meebrengen als redacties zich hier onvoldoende van bewust zijn. Hier wordt tevens gewezen op het cruciaal belang van een diverse werkvloer binnen de VRT en vooral dan binnen de nieuwsredactie. Ook de klemtoon om 'politiek correct' te berichtgeven en bepaalde kwesties als maatschappelijk afwijkend te beschouwen, zien spelers als oorzaak. Deze spelers zien hier wel in de meeste gevallen geen bewuste scheeftekening of politiek overwogen keuze van de VRT of de nieuwsredactie in.
- Bij de sociaal-economische thema's valt op dat spelers die zich aan werkgeverskant bevinden niet eenduidiger positief of negatief zijn dan spelers aan werknemerskant. Hetzelfde geldt voor de vertegenwoordigers van religieuze strekkingen.
- Een belangrijk aandachtspunt is dat de klemtoon op onpartijdigheid geen afbreuk mag doen aan de kritische houding van journalisten, die weloverwogen keuzes maken in wie aan bod komt, prioriteiten mogen toekennen, etc. Het aan bod laten komen van meningen volstaat niet en behoeft verdere kritische duiding en context. Ook mag onpartijdigheid niet het engagement en de maatschappelijke opdracht van een publieke omroep in het gedrang brengen.
- Belangrijk is tevens dat de VRT wel vaak verschillende meningen aan bod laat in haar totale berichtgeving (in de som van alle nieuws-, duidings- en bredere programma's en webaanbod), maar niet iedereen informeert zich via al die kanalen. Daardoor bestaat het risico dat men niet de verschillende meningen heeft gehoord.

Weergave van stemmen in de samenleving en publieke opinie

- In de meeste gevallen waren respondenten overwegend positief over het toelaten en aan bod komen van verschillende meningen in de samenleving. In de meeste gevallen wordt aangegeven dat het beeld dat de VRT in haar berichtgeving schept, overeenkomt met dat van de publieke opinie en de meningen die bestaan in de samenleving.
- Wat de sociaal-economische thema's betreft, is men over het algemeen tevreden over de stemmen die aan bod gelaten worden in discussies tussen werknemers en werkgevers. Een aantal respondenten meent dat er een overwicht is van vakbonden in de berichtgeving; andere respondenten menen dan weer een overwicht aan werkgevers te zien. De belangrijkste aandachtspunten en kritiek die vakbonden en werkgeversorganisaties aangeven, zijn vooral terug te brengen tot de manier waarop ze aan bod gelaten worden.
- Op het vlak van politieke partijen gaat men er in de meeste gevallen vanuit dat er een juiste verhouding is tussen partijen, ook omdat dit sterk gemonitord wordt door de VRT. Wel geven sommige spelers een groot

overwicht aan van bepaalde individuen in de berichtgeving. Een aantal spelers wijst erop dat de diversiteit in stemmen vaak klein is door de focus op mediagenieke politici.

- Sommige spelers wijzen echter op het ontbreken van bepaalde stemmen en thema's binnen de publieke opinie en zien bijvoorbeeld een oververtegenwoordiging van de stedelijke progressieve hogere middenklasse op de VRT in duiding en opiniering. Ze wijzen op het ontbreken van de communautaire breuklijn en de constitutionele spanningen in de berichtgeving en dus ook van het aan bod komen van die stemmen in de berichtgeving.
- Heel wat respondenten wezen ook op de onderbelichting van bepaalde problematieken, thema's en groepen, waardoor die stemmen ook moeilijker gehoord worden. Berichtgeving over Wallonië werd hier het vaakst genoemd, maar ook etnische minderheden als stemmen in de berichtgeving (niet zozeer als thema zelf). Spelers geven aan dat de VRT hier wel stappen onderneemt, maar een inhaalbeweging nodig blijft.
- Belangengroepen wijzen op twee aanleunende problemen die niet rechtstreeks betekenen dat er een partijdige berichtgeving is, maar die er wel toe leiden dat niet alle stemmen in de samenleving aan bod komen: (1) het gebrek aan representatie van bepaalde bevolkingsgroepen in berichtgeving (jongeren, moslims, ouderen, vrouwen); (2) het gebrek aan bepaalde thema's in de berichtgeving die ervoor kunnen zorgen dat de meningen van bepaalde groepen niet aan bod komen (Wallonië, Europa). Een aantal spelers wijst hier wel op een positieve evolutie als het gaat over het aan bod laten komen van die stemmen binnen (bvb. rond armoede).
- Bevraagden wijzen nagenoeg unaniem op het problematische karakter van de meningen van de man-in-de-straat als weergave van de publieke opinie. Gebruik hiervan kan, maar in beperkte gevallen en met meer journalistieke kadering.
- Stakeholders waren het er ook over eens dat de diversiteit aan experts in het publiek debat te beperkt is. Ook moet de VRT voldoende duiding geven bij het statuut van zogenaamd 'onafhankelijke experts' en de context waarin ze opgevoerd worden.
- Weinig spelers geven aan dat ze zelf te weinig aan bod komen. Bij spelers waarvan de meningen enigszins afwijken van het centrum, komt dit wel vaak voor dat ze zich zichtbaar onvoldoende vertegenwoordigd voelen. Stakeholders die zich meer aan de zijlijn bevinden, zowel links als rechts, hebben meer moeite met de mate waarin zij uitgenodigd worden of aan bod komen, of de manier waarop zij als 'afwijkend van de maatschappelijke norm' worden gecontextualiseerd.

Omgaan met extreme meningen

Bevraagden zien het als noodzaak van een publieke omroep om ook afwijkende en extreme meningen aan bod te laten komen. Echter, respondenten merken hier het belang op van een juiste toon en contextualisering. Stemmen die oproepen tot geweld, haat of racisme, en zich buiten de regel van de wet bevinden, kunnen als extreem beschouwd worden en niet als gelijkwaardige mening meegenomen worden in duidingsprogramma's en debatten, wat niet belet dat deze opinies ook kunnen worden behandeld, zij het vanuit de nodige context. Sommige respondenten wijzen erop dat de afbakening van wat als maatschappelijk 'afwijkend' en wat als 'consensus' beschouwd wordt, een subjectieve aanname inhoudt en dus grote omzichtigheid vraagt.

Contextualisering van meningen en stemmen

- Een belangrijke voorwaarde voor onpartijdigheid is het onderbouwen, duiden of counteren van statements en meningen van spelers. Een rubriek als 'Fact Checker' in De Zevende Dag wordt daarbij verschillende keren als een goed voorbeeld beschouwd. Spelers wijzen erop dat het voorzien van feitelijke achtergrond, cijfers en objectivering van diverse bewegingen een onderdeel van de informatieopdracht van de VRT vormt, en zich dus niet zou mogen beperken tot die rubriek.
- Spelers zijn positief over de vakjournalisten en zien dit als absolute vereiste voor het kaderen van items en meningen (vooral binnen sociaal-economische thema's. Echter, voor een aantal specialismen ontbreken er te veel vakjournalisten (bvb. religie en etniciteit, economie en fiscaliteit).

- Meer aandacht is nodig voor het weergeven van de nuances, accentverschillen en diversiteit in de groepen die stemmen vertegenwoordigen (bvb. m.b.t. de Islam), wat voor een stuk bemoeilijkt wordt omdat steeds dezelfde personen als vertegenwoordiger van een hele gemeenschap worden opgevoerd. Voor een stuk hangt dit ook samen met de kennis in gemeenschappen, de werking van belangenorganisaties en waar die voor staan.
- Problemen inzake onpartijdigheid hangen sterk samen met bredere trends binnen journalistieke berichtgeving, die mogelijk een invloed hebben op de mate waarin de VRT zich onpartijdig opstelt. Spelers lieten zich kritisch uit over de ruimte en invulling van achtergrond en contextualisering van meningen en stemmen in de samenleving. Kritiek gaat vaak over de bredere invulling van het informatie-aanbod van de VRT. Vier aspecten werden als voornaamste struikelblokken beschouwd.
- Eén ervan is het gebrek aan ruimte in programma's om meningen aan bod te laten komen en te contextualiseren omdat het format van programma's dit niet toelaat. Programma's combineren meestal diverse items binnen een beperkt tijdsbestek en berichtgeving herhaalt zich vaak, waardoor dezelfde meningen steeds terugkeren.
- Een tweede struikelblok is de focus op lichter, mediageniek nieuws en berichten met spektakel- of entertainmentwaarde. Dat zorgt ervoor dat steeds dezelfde items en een zeer beperkt aantal stemmen terugkomen; ruimte voor context en duiding verschuift naar de achtergrond en debatten en duidingsprogramma's te vaak polariserend zijn en weinig ruimte voor nuance laten.
- Een derde struikelblok is dat de journalistieke omstandigheden en tijdsdruk ervoor zorgen dat journalisten onvoldoende tijd krijgen om zich in te werken in bepaalde contexten, vaak onvoldoende op de hoogte zijn van bepaalde thema's, en zich mogelijk ook sterker kunnen laten leiden door die stemmen die het luidst klinken in de samenleving en/of het best georganiseerd zijn. Journalisten evolueren naar 'allround'-journalisten die flexibel en inzetbaar moeten zijn.
- Ten slotte is er de toon en teneur van items en de manier waarop over bepaalde stemmen gesproken wordt. Specifieke aandachtspunten hier zijn risico op stereotypering en negatieve beeldvorming aan de ene kant en de persoonlijke keuzes die journalisten maken om items te kaderen, van kleur te voorzien, in te leiden of te besluiten bij duiding en nieuws.

Onpartijdigheid van journalisten

- Journalisten stellen zich volgens spelers onpartijdig en professioneel op; politieke kleur of voorkeuren zijn ook niet af te leiden. Een groot aantal stakeholders had wel problemen met het mengen in het publieke debat via sociale media, columns en anderen. Veel hangt hier eigenlijk af van de rollen die journalisten op verschillende momenten hebben. Een journalist in functie van nieuwslezer is niet hetzelfde als in de functie van een moderator in een duidingsprogramma, als een expert in programma's om een bepaalde problematiek toe te lichten, als getuige in een bepaalde problematiek, als opiniemaker op sociale media, of als deelnemer van spelprogramma's. Voor al deze omstandigheden gelden verschillende manieren van handelen en de mate waarin eigen mening toegelaten is. Hetzelfde geldt voor het opvoeren van experts.
- Geen enkele respondent is voorstander van regels die de journalistieke vrijheid zou inperken of die ertoe zou leiden dat de redacties kampen met bijkomende regels en bureaucratie. Spelers merken op dat de VRT al vrij veel interne deontologische codes heeft en dit in principe voldoende is. Wel wordt gewezen op het belang van een goed werkende deontologische code en commissie en van een journalistieke cultuur die openstaat voor de eigenkritische stemmen en kritiek van anderen, transparante communicatie en onafhankelijk is van politiek of markt.

Onpartijdigheid en aanspreekbaarheid van de VRT

- De meeste spelers geven aan dat journalisten in de meeste gevallen aanspreekbaar zijn voor het melden van vergissingen. Een aantal hekelt op basis van eigen incidenten dat het moeilijk is om van de VRT een rechtzetting te krijgen, vooral in het bereiken van de juiste personen om dit aan te kaarten. Spelers geven wel aan dat vergissingen of klachten sneller kunnen via informele kanalen dan via officiële kanalen. Echter, de opvolging van bepaalde vergissingen is niet altijd duidelijk voor sommige spelers.
- Volgens de meeste bevrageden kan de VRT meer pogingen doen om transparanter over onpartijdigheid te communiceren en dieper in te gaan op vergissingen of fouten inzake onpartijdigheid.